

Gilgamesh

av Lennart Warring

“Gilgamesheposet betraktas som det främsta litterära verket från det forntida Mesopotamien, och räknas också som världens äldsta litterära verk. Eposet handlar om den sumeriske kungen Gilgamesh som tros ha varit en historisk person. Enligt sumeriska kungalistor var han kung över en av världens äldsta storstäder: Uruk. Om detta stämmer så levde Gilgamesh omkring 2700 f Kr.

Men eposet är ingen historisk berättelse, utan ett litterärt verk byggt på legender. Hos de mesopotamiska folken: sumerer, babylonier och assyrier, spreds och bevarades legenderna om Gilgamesh under flera tusen år.

Från början var berättelserna säkerligen muntliga. Sedan skrevs de ned med kilskrift på lertavlor, varav de äldsta är från omkring 2100 f Kr. De är skrivna på sumeriska, ett språk som inte tillhör någon känd språkfamilj. Skrivkonsten uppfanns av sumererna på 3000-talet och redan 2600 f Kr hade de en rik litteratur.

Sida vid sida med sumererna i landet mellan de två floderna Eufrat och Tigris levde babylonierna. De talade ett fornsemitiskt språk, akkadiska, som är besläktat med hebreiskan och arabiskan. Det var babylonier som skapade ett integrerat epos om Gilgamesh. Detta blev snabbt mycket populärt i hela Främre Orienten, men än så länge har arkeologerna endast funnit fragmentariska delar av det ursprungliga gammalbabyloniska Gilgamesheposet. Man vet dock att det vid denna tid fanns olika versioner av eposet.

Omkring 1200 f Kr skapades den definitiva versionen av eposet. Denna kallas idag för Gilgamesheposets standardversion. Enligt en babylonisk bibliotekskatalog från första årtusendet är standardversionen skriven av mästernskrivaren, läkaren och exorcisten Sin-leqi-unnini. Under tusen år kopierades standardversionen utan större ändringar. Den är betydligt längre än det äldre eposet och består av tolv tavlor. Dess ursprungliga titel var Sha nagba imuru, "Han som såg Djupet", precis som i eposets första rad. Den yngsta kopian av eposet skrevs så sent som 130 f Kr. Gilgamesheposets litterära tradition i Mesopotamien varade så länge som i 2000 år.

Såväl Bibelns syndaflodsberättelse, Odysseen och Iliaden, sagan om Buluqiya i "Tusen och en natt" som de medeltida legenderna om Alexander den Store är faktiskt alla inspirerade av det babyloniska

Gilgamesh-eposet. Så dess litterära inflytande har fortsatt genom historien, också utanför Främre orienten.

Berättelsen handlar om Gilgameshs väg till mognad och visdom. Det är en lång och mödosam väg, fylld av dramatik och motgångar. I början vill han göra sig ett namn genom hjältedåd. Men efter bäste vännen Enkidus död lämnar han hjälteäventyrets väg och beger sig ut på en resa för att söka svar på de "eviga" frågorna – om meningen med livet, vad som händer efter döden och om människan på något sätt kan undvika döden.

Gilgamesheposet börjar alltså som en hjältesaga, men förvandlas gradvis till en existentiell bildningsberättelse – som gör verket lika aktuellt idag som för över tretusen år sedan.

Hjälten mognar således genom sina egna ansträngningar och erfarenheter. Gudarna dyker upp då och då, men de har i grunden en andrahandsroll i eposet. Det är Gilgameshs egen psykologiska och andliga utveckling som är i berättelsens blickpunkt. Detta gör att många har utnämnt Gilgamesh till världens första moderna människa.

Gilgamesh har i eposet en ovanlig familjebakgrund. Hans mor var gudinnan Ninsun, medan fadern däremot var en människa. På grund av detta fick Gilgamesh en dubbelnatur, med en gudomlig och en mänsklig del. Lustigt nog är fördelningen dem mellan mycket noggrant specificerad i texten: "Till två tredjedelar var han gud, till en tredjedel människa." Många av forntidens hjältar var halvgudar, inte bara i Mesopotamien utan även i andra kulturer. Vi känner till det bl a från grekisk mytologi. Men vad som är speciellt med Gilgamesheposet är att detta görs till ett centralt tema.

Att Gilgamesh till två tredjedelar är en gud speglar inte bara babyloniernas syn på sina kungar. Vad eposets författare vill göra är helt enkelt att ställa frågan: Vad händer om man blandar en gud och en människa? Vad blir det för slags människa? Kan han få evigt liv som gudarna? Ja, vad händer?

Man skulle kanske tro att det borde bli en god människa, men så var det inte alls. Gilgamesh är till en början en självupptagen, hänsynslös och uppblåst ung man som förtrycker sitt folk. Han tröttnar ut de unga männen med ständiga lekar och spel. Och värst av allt! Han kräver att få ligga med varje brud direkt efter varje giftermål, före maken!

Trots att folket led var det ingen som vågade utmana honom. Förklaringen till det är att han genom sin halvgudomliga bakgrund fick

ett övermått av fysisk styrka och intelligens. Men människan består ju också av känslor och han fick därför också ett övermått av känslor. Ena stunden var han upprymd och lycklig för att i nästa stund falla i gråt och djup förtvivlan.

Men eftersom han var överlägsen i alla avseenden blev han överlägsen även i psykologisk mening. Det fanns ju ingen som han kunde identifiera sig med, ingen som kunde sätta gränser för hans agerande. I början av berättelsen klagar folket inför gudarna över den kung som styr dem. De ber dem att ingripa, och himmelsguden Anu hör sammar bönen och ber modersgudinnan Aruru skapa en människa som kan matcha den överlägsna Gilgamesh.

Anu uppvisar en förvånande grad av psykologisk insikt när han uppmanar modersgudinnan att skapa en dubbelgångare till Gilgamesh. Planen är att dubbelgångaren ska utmana Gilgamesh och att Gilgamesh genom mötet med denne ska bli mer ödmjuk. Modersgudinnan Aruru är emellertid ännu listigare än Anu, för hon skapar inte en exakt dubbelgångare. Istället skapar hon en androgyn ursprungsmänniska som kompletterar det som Gilgamesh saknar i sin personlighet. Ursprungsmänniskan, vars namn i eposet är Enkidu, är en babylonisk föregångare till den bibliska Adam.

Enkidu växer upp på stäppen omedveten om sin människonatur. Han lever som ett djur bland andra djur, "omedveten om människorna och världen", som texten säger. Men det finns en sak som avslöjar Enkidus mänskliga potential. När han ser att djur hamnar i jägarnas fällor släpper han dem fria. Jägarna är förgrymmade över att Enkidu saboterar deras jakt. En jägare tar med sig en glädjeflicka, Shamhat, som förför den oerfarna Enkidu. De älskar i sex dagar och sju nätter. Genom kärleksakten förvandlas Enkidu till människa. Därefter vill djuren inte längre veta av honom.

Då lockar Shamhat Enkidu med sig till staden Uruk, där Gilgamesh bor. Enkidu ställer sig mitt på stadens torg och blockerar vägen för den unge kungen. Allt tycks gå som gudarna planerat. En våldsam strid utbryter, men slutar plötsligt när Gilgamesh märker att han har funnit en jämbördig motståndare. De två kombattanterna kramar om varandra och blir bästa vänner.

Ursprungsmänniskan Enkidu blir emellertid deprimerad efter ett tag i stan. Folk klagar på att han inte kan uppföra sig. Gilgamesh vill göra sin vän glad och föreslår att de ska ge sig ut på äventyr. Gilgamesh vill göra stordåd, bli berömd och gå till historien.

Tillsammans med Enkidu beger sig Gilgamesh till den väldiga cederträdkogen på Libanons berg. Där härskar monstret Humbaba, som är onskans personifikation i babylonisk mytologi. De lyckas besegra monstret. Detta stordåd imponerar på kärleks- och krigsgudinnan Ishtar. Hon dyker plötsligt upp inför Gilgamesh.

Ishtar lovar honom bokstavligen guld och gröna skogar om han gifter sig med henne. Men Gilgamesh tackar nej genom ett långt tal, med motiveringen att alla jordiska män som haft ett förhållande med den temperamentsfulla gudinnan gått olyckliga öden till mötes. De har förvandlats till vargar eller grodor eller skickats ner i Underjorden när hon tröttnat på dem.

Det ironiska och humoristiska är att den beskrivning som Gilgamesh ger av Ishtar passar lika bra på honom själv. Han har ju inte levt upp till de babyloniska kungaidealet att vara som en herde för sitt folk, utan har istället utnyttjat sin maktposition för egna ändamål.

Ishtar blir rasande av att få nej. Hon sänder ned en väldig himmelstjur för att döda Gilgamesh. Den attackerar staden och flera hundra människor dör. Gilgamesh och Enkidu lyckas dock efter ett tag döda den. Nu anser gudarna att de två rebellerna gått för långt. Gudarna bestämmer att en av dem ska dö, och det blir Enkidu. Denne insjuknar och tynar bort under plågor varpå Gilgamesh blir utom sig av sorg. Sorgen får honom att han ompröva allt i sitt liv. Borta är önskan att bli en berömd hjälte.

Istället lämnar han sin kungatron, klär sig i lejonskinn och beger sig förtvivlad ut i vildmarken. Han börjar tänka på sitt eget öde. Är inte han som Enkidu? Plötsligt drabbas han av insikten att också han en dag ska dö.

Han får dödsångest och bestämmer att bege sig ut på den yttersta av resor, till den odödlige Utnapishtim som en gång räddat sig från den stora floden genom att bygga en väldig ark och fått evigt liv av gudarna. Utnapishtim är den mesopotamiska föregångaren till den bibliska Noa. Ska Utnapishtim avslöja odödlighetens hemlighet för honom?

Färden blir fylld av äventyr. Gilgamesh möter skorpionvarelser som kan döda med sin blick. Han tvingas vandra i en tunnel i ett berg i totalt mörker under ett helt dygn. När han kommer ut på den andra sidan finner han en paradisk juvelträdgård som gnistrar i solens ljus. Ett bit

därifrån finns ett världshus som drivs av en ölbryggerska vid namn Siduri. Siduri, som sitter dold bakom slöjor, är Vishetens Ishtar.

Gilgamesh möter gudinnan Ishtar på nytt, men nu alltså som Visheten personifierad. Detta avspeglar det faktum att Gilgamesh nu mognat och blivit visare. Hos Siduri får Gilgamesh för första gången tala ut om sin sorg. Gilgamesh frågar henne efter vägen till Utnapishtim, men Siduri säger att det är omöjligt att färdas över havet till Utnapishtim. Efter ett tag berättar hon i alla fall att det finns en färjkarl som kan hjälpa honom. Hon visar Gilgamesh vägen till Utnapishtims färjkarl Urshanabi. Denne tar Gilgamesh med på en äventyrlig resa över Dödens hav.

När Gilgamesh äntligen träffar den odödlige Utnapishtim blir han djupt besviken. Denne förklarar att gudarnas beslut att ge honom evigt liv var en engångsföreteelse. Utnapishtim håller ett långt tal och säger att ingenting är beständigt på jorden. Gilgamesh, liksom alla andra människor, måste acceptera dödens obehaglighet. Det hjälper inte att han till tvåtredjedelar är gudomlig.

Strävan efter odödlighet ger bara upphov till ångest och olycka. Endast om människan försonas med döden kan hon leva ett lyckligt liv.

Utnapishtim berättar för Gilgamesh hemligheten om hur han fick evigt liv och hur han överlevde den stora Floden genom att bygga en mycket stor båt. Vi får nu höra en betydligt längre, mer detaljrik och personlig berättelse om floden än i den bibliska flodberättelsen. I Gilgamesheposet har den dessutom ett helt annat budskap än den bibliska. I Bibeln framställs ju som bekant Syndafloden som ett rättmätigt straff för den syndfulla mänskligheten.

I eposet är det istället gudarna som syndar genom att sända floden. En av gudarna hade faktiskt hela tiden varit emot skicka floden. Det var Vishetens gud Ea. Han har i hemlighet avslöjat planerna för Utnapishtim i förväg och gett noggranna instruktioner hur han och hans familj ska rädda sig genom att bygga en väldig båt. Efter floden ångrar sig emellertid de andra gudarna efter att ha bevittnat all förstörelse som floden åstadkommit. Vishetens gud Ea förklarar för de andra gudarna det felaktiga med kollektiv bestraffning.

Trots att Utnapishtim sagt att det är en omöjlighet för Gilgamesh att få evigt liv, medger han efter ett tag att det finns ett sätt att bli odödlig. Till en början måste Gilgamesh hålla sig vaken i sex dagar och sju

nätter. Men den uttröttade Gilgamesh somnar istället och sover i sex dagar och sju nätter. Han blir förtvivlad när han vaknar upp.

Utnapishtim låter därefter Gilgamesh genomgå en hemlighetsfull dopritual som ska hjälpa honom att lämna det gamla livet bakom sig och börja ett nytt liv som pånyttfödd. Han skickas tillbaka hem tillsammans med färjkarlen Urshanabi, men just när båten har lämnat kajen ingriper Utnapishtims hustru. Hon tycker synd om Gilgamesh och hon övertalar sin man att avslöja ytterligare en hemlighet. Utnapishtim berättar då att på den kosmiska oceanen Apsus botten växer Livets växt. Om Gilgamesh kan fånga den kan han få evigt liv.

Gilgamesh lyckas sedan dyka ner i Apsu och fånga den märkliga växten. Lycklig tar han den med sig på färden hemåt, men bestämmer sig för att inte omedelbart äta av den. Han är lite misstänksam och tänker låta en av stadens åldringar prova växten först för att se vad som händer.

På hemvägen stannar de vid en tjärn och Gilgamesh tar ett svalkande dopp. Just då kommer en orm slingrande. Ormen känner doften av växten, fångar den, ger sig iväg och får evigt liv. Gilgamesh blir utom sig och gråter förtvivlat. Men han fortsätter hemåt tillsammans med färjkarlen Urshanabi som nu blivit Gilgamesh följeslagare och vän.

När de kommer fram visar det sig att något har hänt i Gilgamesh inre. Han är inte längre deprimerad, utan visar stolt och lycklig upp hemstaden för färjkarlen. Gilgamesh har nu mognat som människa och kan återinträda i staden, återta kungatronen och regera som den visa kung han blev enligt eposets prolog.

Här slutar eposets elfte tavla och berättelsen tycks vara slut. Men det finns en mycket gåtfull tolfte tavla, i vilken den döde Enkidu berättar för Gilgamesh den hemska sanningen om vad som händer efter döden. Om detta kan den nyfikne läsa i eposet från sid 233...

Så långt grundberättelsen. Gilgamesheposet är en mycket underhållande historia med många bottnar. I prologen till eposet summeras vad Gilgamesh uppnådde under sitt liv, och den är faktiskt ett slags nyckel till förståelsen av eposet.

Läser man prologen med eftertanke inser man att eposet har en djupare mening än den som man uppfattar vid första läsningen. Det står att Gilgamesh erfor allt, förstod allt och fick fulländade kunskaper om allt som finns. Han beskrivs som en mystiker som såg hemligheten och uppenbarade det dolda. Ordet för hemlighet som används i detta

sammanhang är en teknisk term som betyder esoterisk hemlighet. Dvs en hemlighet förbehållen de initierade i en esoterisk tradition.

Man vet idag genom textfynd att det bland lärda assyrier och babylonier fanns en religiös mystisk tradition. Delar av den judiska mystiska traditionen har också visat sig ha rötter i den tidigare mesopotamiska mystiken. Flera forskare betraktar Gilgamesheposet som Mesopotamiens främsta mystiska verk. Faktum är att eposet är fyllt av gåtor, dolda innebörder och esoteriska hemligheter, och många av dem väntar fortfarande på sin lösning.

Hur fick då Gilgamesh fulländade kunskaper om allt som finns? Svaret finns i eposets första rad som också är dess titel: "Han som såg Djupet."

Enligt babylonisk skrivartidition ska första raden i en litterär text fånga verkets innebörd i ett nötskal. Detta gäller även Gilgamesheposet. "Djupet" i raden "Han som såg Djupet" syftar på den kosmiska oceanen Apsu som Gilgamesh dyker ned i och där han fångar Livets växt. När detta sker har Gilgamesh fortfarande den egoistiska önskan om att få evigt liv i fysisk mening. För honom är det Livets växt som är viktig.

Men det är Apsu som är eposets verkliga hemlighet. Det är nedstigningen i Apsu, som förvandlar och helar Gilgameshs ångestfyllda och splittrade själ. Apsu är i mesopotamisk tradition livets och vishetens källa. Den beskrivs som outgrundlig och osynlig och kallas den eviga källan (nagbi darî).

Det babyloniska ordet Apsu kommer från ett sumeriskt ord som ordagrant betyder "Vishetens Ocean". Eposets första rad "Han som såg Djupet" innehåller dessutom en översättbar ordlek. Ordet för "Djupet" har nämligen två betydelser: antingen "brunn", "källa", "djup" eller "helhet" och "allt". Ordleken ger uttryck för den mesopotamiska föreställningen om Apsu som både det Ursprungliga djupet och Alltings källa. Nedstigningen handlar alltså om en mystisk förening med den gudomliga källan. Denna källa finns i varje människas inre.

Prologen innehåller också en uppmaning till människor i framtiden. Den kan tolkas som en maning till arkeologiska utgrävningar så att eposet inte går förlorat. Den ger också uttryck för att eposet innehåller en berättelse som man kan dra lärdom av.

Man kan bara instämma i den babyloniska skrivarens uppmaning. Gilgamesheposet är en mycket underhållande historia. Samtidigt

förmedlar den en uråldrig visdom som vi moderna människor säkerligen har något att lära av.”

Lennart Warring har varit studierektor och lärare vid Institutet för analytisk psykologi. Tillsammans med Taina Kantola har han översatt Gilgamesheposet till svenska. Den kom ut 2001 på förlaget Natur och Kultur. Nu använder han sin tid att skriva och förmedla kunskaper om den forntida mesopotamiska litteraturen, religionen och filosofin.